

Народна мудрість та її використання в процесі вивчення біології (розділ «Рослини»)

В сучасних умовах школа об'єктивно виступає провідним фактором прилучання молоді до національної культури і традицій. Саме в школі прищеплюється повага до свого народу, його історії і культури, закладаються основи цілісного внутрішнього світу особистості, її національної самосвідомості, психології, характеру, емоційної культури.

Національний компонент змісту освіти – це та його частина, яка відображає специфічно національні елементи культури.

Шкільні предмети природничого циклу дозволяють найбільш повно використати такі елементи національної культури як народні перекази, легенди, оповіді, загадки, пісні і думи, прислів'я та прикмети.

З сивої давнини дійшли до нас чудові легенди, цікаві казки, перекази про наших супутників – рослин і тварин. А скільки пісень створено про наших зелених друзів! У народній творчості рослини живуть як і люди розмовляють відчують біль і радість, просять розрадити і допомоги.

Щоб зберегти себе і наступні покоління, мусимо повернутися до своїх правічних джерел – відновити народові його ж духовні традиції у ставленні до природи як джерела буття.

Краса навколо нас, краса природи – це гармонія форм, кольорів, звуків, запахів. Треба намагатись, щоб наші діти відчули і полюбили її, щоб їм була зрозуміла мова природи і кольори вечірнього неба, ніжна зелень весняного листя, барви різноманіття квітів, чарівність лісової сунички на сонячному горбочку. У святий обов'язок вчителя біології навчити дітей дивитись і бачити красу навколишнього світу, створювати для них можливості одержувати нові враження.

Людина здружилася з землею з незапам'ятних часів. І хоч час і прогрес багато змінили в спілкуванні з землею, але хліборобство залишилось головним джерелом багатства і могутності нашого народу. Агрономічні знання передалися з покоління в покоління. Відображені в прикметах, прислів'ях та інших пам'ятках усної народної творчості, вони стали джерелом науки про землеробство. А цю народну мудрість треба донести до школярів. У цих прикметах відображена синівська любов до рідної землі, природи, необхідність їх збереження.

Народні спостереження допомагають передбачити і врахувати життєві явища, події, наприклад, зв'язують строки посіву тих чи інших культур з явищами природи. Наприклад: 1. Овес сій, коли березовий лист стане розпускатися. 2. Сій овес до розпускання осики. 3. Коли розпускається дуб, починають сіяти горох. Народні прикмети виникли як засіб перетворення дійсності, передбачення наслідків людської діяльності, майбутніх подій

При вивченні рослин використовують, крім народних прикмет, прислів'я, загадки.

Загадки про рослини

1. Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце, а чому це не так?
(Вишня)
2. Весною біле, літом зелене,
Восени жовте, зимою добре
(Яблуко, груша)
3. Не розбивши горщика, не з'їси кашки.
(Горіх)
4. Живе один батько і тисячі синів має, всім шапки справляє, а собі не має.
(Дуб і жолуді)
5. Для пилки й рубки,
для чобіт і шубки,
У кошик – свинарці,
На стіл для заварки.
(Дуб)
6. Ніхто не лякає, а вся тремтить.
(Осика)
7. Зелена, а не чай, біла, а не сніг, кучерява, а не волосся.
(Береза)
8. Кора горюча,
Гілка плакуча,
Насіння летюче.
(Береза)
9. Гілки рогаті, плоди крилаті.
(Клен)
10. Серед літа – метелиця, пух летить і стелиться.
(Тополя)
11. Дерево без плодів, а насіння на цілий ліс.
(Хвойні дерева)
12. Вранці встало, синьо зацвіло, опівдні зів'яло.
(Льон)
13. Є рослина в нас така, що від неї кінь скака. (Овес)
14. Що то за голова, що лиш зуби й борода?
(Часник)
15. Я кругленька, червоненька, З хвостиком тоненьким, На городі мене рвуть,
І до столу подають.
(Редиска)
16. На городі в нас росте, Сонце ясне, золоте, Жовте око, жовті вії, Та чомусь воно не гріє.
(Соняшник)
17. Сидять злюки на грядці, Мають латку на латці, Мають свиту на свиті, Ще й у землю укриті.
(Цибуля)
18. Без рук, без ніг, а по тичині в'ється.
(Горох, Квасоля)

19. Круглий, як куля, зелений, як трава, Червоний, як кров, солодкий, як мед.
(Кавун)
20. Сидить вона, на городі вся в латках.
(Капуста)
21. Хто ховає під кущі, Наші супи та борщі?
(Картопля)
22. Я маленький, зелененький.
Підросту – стаю жовтенький.
Довгі вуса маю.
Тихо з вітром розмовляю.
(Колосок)

Рослини у міфологічних віруваннях українців.

Верба

Це дерево досить часто згадується у словесній творчості українців. І не тільки тому, що належить до найбільш поширених майже по всій території України, а й через те, що це дерево – священне.

Не випадково кажуть: «де верба – там вода». У давнину існував культ Води; яка разом із Сонцем і Землею творила і підтримувала життя людей. Наші предки вшановували і ті рослини, що росли біля води або ж росли досить невидко – «як з води».

Ритуальне биття вербовою лозиною за тиждень до Великодня має відігнати недобрі сили, уберегти від хвороб, накликати силу і здоров'я людині. Освячену вербу зберігали цілий рік і використовували як лікувальний засіб чи оберіг. У настояній на цій вербі воді купали хворих дітей; спалюючи гілку, обкутували хату або хворих на лихоманку.

В поетичних уявленнях народу верба означала красу, молодість, здоров'я.

В народній поезії верба може бути символом смутку, розлуки.

Барвінок

В народі побутує легенда про те, що жили на світі три сестри – сироти і мали вони злу мачуху. Вона змушувала їх стерти золоту ряску (пилوک) на коноплях. Але якось не встигли сестри ряску – і мачуха їх спалила, а потім розвіяла. З того попелу вирости барвінок, м'ята і рай-дерево.

Особливо тепло оспівано барвінок в народних піснях, де його названо «зелененьким» – за вічнозелене буяння, і «хрещатим» – за розташування листя на стеблі. Символ вічного, сонячного закладено в барвінок. Барвінковий вінок – одна з прикмет весільного обряду. Його носить на голові «дівчина заручена», він є символом шлюбу. Хлопець, який має одружитися, навколо дівчини «як барвінок в'ється», а дівчина згадує про барвінок, коли говорить про любов («Зелененький барвіночку, стелися низенько! А ти, милий, чорнобривий, присунься близенько»)

Може здаватися незрозумілим, чому в нашому краю весільну рослину, що символізує красу і живучість, садять на могилах. Можливо, барвінок, який своїм цвітом нагадує небесну зорю, символізує перехід від одного стану життя до іншого, перехід від земного буття до небесного. Назва рослини походить від слова «барва» – колір. Насичено – зелений барви, які не блякнуть і під снігом та небесно – блакитний заворожливий цвіт...

Калина

Кущ калини біля матеріної хати. Це не тільки окраса, а й глибокий символ, наш духовний світ, наша спадщина. Калина опредметню духовний потяг до своєї землі, свого берега, своїх традицій. Саме про це говорить народна поезія: калиновий міст, калинова сопліка, калиновий голос, калинова колиска.

Майже в усіх народів є улюблені рослини – символи. У нас Українців Верба і Калина.

Калину широко використовували у весільних обрядах: плили гірлянди, прикрашали її буйноцвітними гілками світлиці та весільні столи, ставили її букети перед молодими, бажаючи цим вічної краси їх подружнього життя, міцного і стійкого кохання. Коли випікали коровай, неодмінно прихорошували його вервечком калини. Калиновим цвітом оздоблювали весільне вільце молодої.

В народі рубінові плоди калини стали символом мужності людей, які віддали свою кров і своє життя у боротьбі з ворогами.

Калина-символ рідного краю.

На калині мене мати колихала,

Щастя, долі в чистім полі виглядала,

Ой, калинонька червона, нахилилася,

Від землі ти сили, соку наберися.

Народні прикмети

Зима

Осінь багата хлібом – а зима – снігом.

Зима без трьох підзимків не буває.

Зимою сонце крізь сльози посміхається.

Яка зима, таке і літо.

Зимове сонце, як мачуха – світить, та не гріє.

Ранній сніг – до ранньої весни.

Мало снігу взимку – літо з рідкими дощами..

Сильні снігопади на початку зими – сильні дощі на початку літа. ;

Якщо перший сніг випав на мокру землю – залишиться, а на суху – скоро зійде.

Рано замерзне – довго не розтане.

На горобині й дубі багато плодів – чекай суворої зими.

Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки не було б снігу, він не вляжеться – відлига його з'їсть.

Якщо на ялинах вирости шишки знизу – на ранні морози, а зверху – на ранній кінець зими.

Щедро вродили горіхи на ліщині – зима має бути сувора і сніжна.

Осінь бідна на гриби – зима має бути сувора і сніжна.

Сніг глибокий – гарний хліб.

У лютому зима з весною вперше зустрічаються. '

Якщо в січні гілки дерев гнуться під тягарем снігу – чекай хорошого врожаю, бджоли будуть добре роїтись.

Дерева вкриті пухнастим інеєм – завтра буде ясний морозяний день.

Січень

Січень – місяць, багатий на народні свята, звичаї, обряди і, звичайно, прикмети. Здавн_а різдвяно-новорічні свята відзначалися на Україні з особливою врочистістю. Всі три свята (з 7 по 19 січня) неодмінно супроводжували дідух і кутя. Дідух (сніп з жита чи пшениці) постійно стояв на столі, а кутю варили з пшениці чи ячменю до кожного свята окремо. Відтак вона мала свої назви: багата

– на Різдво, щедра – на Новий рік та голодна – на Водохреща (Йордань).

Саме в січні селянин все частіше виходив надвір, заглядав до стодоли і прикидав, скільки залишилось хліба, чи вистачить кормів до свіжої трави; задумувався над тим, ранньою чи пізнього буде весна? За січневою погодою часто судять про те, якими будуть весна та літо. Так, наприклад, здавна говорили: «Якщо в січні березень, бійся в березні січня». Якщо на Василя (14.01) сильний мороз і малий сніг – до хорошого літа, а якщо тепло і немає снігу – до холодного літа. Якщо на Водохреща (19.01) ясна і холодна погода

– до посушливого літа, похмура і снігова – до хорошого літа. Якщо на Григорія (23.01) іній випаде на скирти – до сирого холодного літа. А якщо на Феодосія (24.01) видається теплий день – на ранню весну вказує. Якщо на Тетянин день (25.01) сонячна погода – до раннього прильоту птахів, снігова – до дощового літа, а мороз і сонце – до хорошого літа.

Лютий

Крім офіційної назви місяця «лютий» у народі існує чимало інших назв. Більшість їх характеризує сувору і вередливу вдачу місяця – «сніжень», «лютий»,

«крутень», «зимобор», «бокогрій», «криводоріг», «межень». (тобто той, що межує з весною), «казибрід», «казидорога» (від слова «казитися»).

Лютий – останній місяць зими і, звичайно ж, саме цієї пори селяни вивозять на поле гній, перевіряють на схожість зерно, лаштують хліборобський реманент. Тому в лютому дуже важливо передбачити погоду, бо від неї залежатиме майбутній урожай.

На останній місяць зими припадає декілька свят, в які й намагалися завбачити погоду. Одне з них – це Юхимів день (10.02). Якщо в цей день було вітряно, то літо передбачалося дощовим. Тому народне прислів'я твердило: «Якщо мокре літо, то тримай корівку, а сухе – то купуй бджілку».

Та найбільше вірили у пророчість Стрітіння. За сивої давнини це свято мало інші назви – Зимобор, Громоваця. За повір'ям, саме 15 лютого зима зустрічається з весною – звідси й назва свята: Стрітіння. Люди щиро вірили: яка погода буде цього дня, такою виявиться й весна. Тепло і відлига у цей день віщували ранню і теплу весну, мороз – тривалу зиму. Коли на стрітіння йшов сніг – весна передбачалася дощова, коли лютувала хурделиця – пізня й холодна, а коли день був похмурим, без сонця – ще дошкулятимуть морози... Крім того, селяни стежили за розміром бурульок. Вважалося: якщо увечері вони короткі – до весни снігу випаде небагато, а якщо довгі – ще будуть рясні заметілі. Стрітіння чекали і пасічники. Вони вважали, як капатиме із стріхи водичка, так прибуватиме і мед.

На останній місяць зими припадає і свято Власа (24.02), теж глибоко шановане у селян. Цим праслов'янським ім'ям називали покровителя домашніх тварин. Тому на Власа майже в кожній родині з особливою увагою доглядали тварин. День Власа вважалося, обов'язково має бути теплим. В народнім прислів'ї говориться: «Якщо до дня Прохора (22.02) баба охала: «Ой, холодно», то як прийшов Влас, скрикнула: «Уже весна в нас!»».

Березень

Старослов'янська назва березня – Березозоль. Називається так від білої берези, яка в цей час уже тече своїм солодким соком. На Україні відома ще одна назва березня – Чернець – через великий піст, який в цей час триває.

Хоч за календарем початок весни датується першим березня, народ здавна вважав, що її приносять на своїх крилах граки, що повертаються з теплих країв. і

Весна лише вступає в свої права, а хлібороб хоче знати, якою вона буде, коли з'явиться трава, чи будуть дощі в травні і, звичайно, яке його чекає літо. Він пригадує старі прикмети: «По холодній весні – градобійне літо», «Березневий сніг вартує половини добрив». Здавна підмітили, якщо на Федота (4.03) сніговий занос до пізньої трави.

14 березня, на Євдокії першим вісником весни вважається степова тваринка бабак: ще до сходу сонця, на Євдокії, він свисне. За ним наступний вісник весни – вітер. Якщо теплий, то й літо буде тепле; якщо обертає млини, то буде й снопи в полі перекидати: якщо віє з Дніпра (з заходу), то буде риба ловитись: якщо зі сходу, то буде добре на бджоли; якщо з півдня, то буде врожай на хліб. Помічають, в який бік віє вітер на Євдокії ще для того, щоб в ту сторону і пшеницю сіяти. Український селянин вважає, якщо перший грім загримить з заходу, то буде врожайне літо; якщо ж загримить на голе дерево, то слід чекати не урожаю. До першого грому українці не сідають вечеряти на вулиці.

В день весняного рівнодення говорять: «З Сорока Святих – сорок морозів

буде», і не всі сорок бувають на протязі весни, то останніх чекають на літо. Ще в народі кажуть: «На Сорок

Святих сорока сорок паличок у гніздо вложить, а глухар заспіває сорок пісень».

Сучасна назва «березень» раніше стосувалася квітня. Тільки десь сто п'ятдесят років тому, коли з української мови випало латинське слово «март» перший місяць весни стали називати березнем.

Квітень

Народні назви цього місяця: «цвітень», «красень», «лялечник». А ще «лукавець» (від слова «лукавий»). «снігогін», «дзюрчальиик» і «водолій» тощо. Цікаво і влучно передає назву квітня таке прислів'я: «Цвітень – переплітень, бо переплітає трохи зими, трохи літа».

Квітень – місяць хліборобських турбот і надій. Народна мудрість нагадувала: «Минув марець (березень) – готуй у поле ярець (ячмінь)». Там, де підсохла земля, починали висівати ранні ярі Тож і квапить ячмінь селянина-сіяча у прислів'ї: «Кидай мене у болото – виросту, як золото, топи мене у грязь – будеш, як князь!». Вважалося також, що від погоди у квітні залежав майбутній врожай: «Сухий квітень – голодний рік, мокрий май – буде у стодолі рай».

На квітень часто припадає одне з найбільших християнських свят – Великдень – свято Воскресіння Ісуса Христа. Великодню передує Великий піст. Наші предки дуже сумлінно дотримувалися приписів посту: протягом цього часу не їли (особливо по п'ятницях) ні м'ясних, ні молочних страв.

7 квітня відзначають ще одне величне свято – Благовіщення Пречистої Діви Марії. До Благовіщення не розпочинали сівбу на нивах, а поспішали закінчити оранку на ярину. Особливо благоприємним вважається цей день для капусти, і господині намагалися посіяти хоч трохи насіння на розсаду. Неблагоприємний цей день для народження тварин. Вважалося, що від теляти, народженого в цей день, добра не чекати, і його поспішали зарізати. В цей день ненідкладають під квочку яєць. Про погоду говорять, що якою вона була на Благовіщення, такою і на Великдень буде. Якщо ластівки не прилетіли на Благовіщення – чекай холодну весну. Якщо на Благовіщення сніг ще лежить на дахах, то він протримається в полі до Єгора (6.05). Якщо в цей день гроза прогрімить – до теплої весни і хорошого літа, а буде сонячне і безхмарне небо – до грозового літа.

Після Благовіщення обробляли в першу чергу ниви сиріт і вдів, про що йдеться в прислів'ї «На Благовіщення тиждень – вдовиний плуг».

За тиждень до Великодня святкують Вербну неділю. В цей день святять у церкві вербові гілочки. Вважалося, що свячена верба має силу оберігати людей від хвороб, усіляких напастей. Тому був звичай «бити» свяченою лозою кожного зустрічного і особливо дітей, примовляючи при цьому:

Не я б'ю !– верба б'є,
За тиждень – Великдень,
Недалечко – красне яечко.
Будь здоров, як вода,
Будь багат, як земля,
Будь плідний, як лоза!

У Вербну неділю не сіють буряків, а то будуть гіркі. Тиждень перед Великоднем називають Великим або Страсним, оскільки на цей час припадали

страсті (муки) Христові. В страсну суботу сіють буряки. Городину сіють після того, як повипалюються хати, щоб і грядки на городі були такі повні, як повні горшки в печі.

Травень

А ще він і травник, і місяць громовик, і пісенник. Наші предки назвали цей місяць травнем (травником) не тільки за його «шовкову травицю». Люди були переконані, що саме у травні рослини мають чудодійну лікувальну силу. Тому заготовляли їх о цій норі, та ще мала за правило це робити саме 10 травня (за старим стилем). Цілюще зілля годилося збирати лише вдосвіта, до схід сонця.

Цілющою у травні вважалася й роса. Батьки нагадували дітям, що треба ходити босоніж, дівчата теж не цуралися роси – вмивали нею лице, щоб воно було красним та рум'яним.

Виганяючи із стайні коней, господарі уважно стежили, чи качаються вони в росі, бо «травнева роса краща від вівса». Якщо тварина не робила цього, значить мала хворобу, або старілася. Тож і казали тоді: «Коли кінь у росу – ти його в шлею, а коли без роси – фельдшера проси». Гнали пасти на росу й корів, бо «якщо хочеш масла – треба, щоб корова з росою паслась».

Травня відзначають день святого Юрія – захисника свійських тварин і звірят, покровителя молоді, війська. І саме на це свято випадав один давній звичай – збирання роси. Свято Юрія було важливим для селян ще й тому, що після нього можна було виводити коней на нічний випас, а корів – на толоку. Український селянин примічав на Юрія висоту своєї озимини: «Коли сховається в жито ворона, то буде урожайне літо, а як горобцю по коліна, то буде лихе літо». Провісницею урожаю служила і зозуля: «Коли закує до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо, а як на листя, то буде урожай». Якщо у травні з'являється велика кількість хрущів, то це прикмета багатого урожаю проса. В травні сіється гречка на цвіт для бджоли: «Годуй мене до Івана, то одягну тебе, як пана».

На 22 травня припадає свято Миколи. «Не хвались на Юрія посівом, а хвались на Миколи травою», – повчає народне прислів'я. Цей день згадується і в інших хліборобських порадах та спостереженнях: «По Миколі не сій вівса ніколи», «Як не вбачиш до Миколи колосу – буде плачу й голосу» тоню.

У травні-червні святкуються Зелені свята (Трійня. П'ятидесятниця) – свята зіслання Святого Духа на апостолів. У ці дні люди прикрашають оселі, церкви клечанням, або маєм – гіллям клена, ясена, липи, пахучим зіллям і квітами. Цей звичай і назва свят за-' родилися ще до прийняття християнства. Вважалося, що широколистяні дерева оберігають людей, житло від мавок, русалок тощо.

Народом підмічено, що якщо «Травень холодний – рік хлібородний», «Тумани в травні – до родючості», «Травень створює хліба, а червень – сіно».

Липень

Свій початок назва цього місяця бере не від ягідно-квітково-сонячних барв, а від черленої давньоруської фарби. Адже саме шостого місяця з'являється комаха червень, з якої наші предки русичі добували славнозвісний барвник. Він так і називався – червець. Ним фарбували вовну, тканини, з нього виготовляли рум'яна для красунь. Фарба була настільки приваблива і стійка (не змивалася водою і не вигоряла на сонці), що по неї спеціально приїздили купці з багатьох європейських держав.

Та, окрім основної назви, цей місяць мав ще декілька інших назв. Ще за часів

Київської Русі його називали креснем або кресником. Слово «крес» означало «живий вогонь». І оскільки цього місяця найяскравіше і найдовше світить сонце, а день удвічі три валіший за ніч, то й постала ця назва. І

Червень звався також гедзнем – надто ж бо надокучають о цій порі гедзі та сліпаки. У деяких місцях червень ще називають «червним місяцем», бо починається пора розвитку гусені та шашеля. Тому в червні намагалися не заготовляти деревину для житла, бо вона швидко псувалася.

На червень найчастіше припадають Зелені свята, після яких надходив русальний, або мавський, тиждень. За народним повір'ям, русалки та мавки причаровували співом хлопців і дівчат, загадували їм загадки. А тих, хто не відгадав, могли й залоскотати. Тож годилося мати при собі полин або часник – оберіг, що віднаджував їх.

З 29 червня починається Петрівка – двотижневий петрівський піст.

«На Кирилу (21.06) віддає земля сонечку всю свою силу. Настає «час косити і сіно сушити». З Петра (25.06) Сонце повертає на зиму, а літо – на спеку».

Липень

Як і решта місяців, липень теж має декілька народних назв. Добре вибілювалося о цій порі полотно, то й назва не забарилася – «білень». Ішли часті зливи та донії – маємо «грозивик» і «дошовик». А назва «липень» походить від липи, яка цвіте в цей час. В народі говорять: «Липень – маківка літа, втоми не знає, все прибирає», а липневі дощі «краще золотої гори».

Липня святкується Івана Купала, з яким пов'язано багато повір'їв, легенд. Одна з них – про цвіт папороті, що цвіте лише у святкову ніч з 6 на 7 липня. Охороняє цей цвіт сила-силенна усякої нечисті. Зате кому вдалося перебороти всі труднощі і здобути цвіт, то йому відкривалися очі на закопані скарби.

Святом Петра і Павла (12.07) закінчується петрівський піст. Якщо зозуля перестане кувати до Петрова дня – до ранньої зими, а якщо після – до затяжної осені. З 29 липня закінчуються жаркі дні, і ночі стають прохолодніші.

Серпень

В народі серпень величають хлібосолем, жнивнем. Жнива в цей час у повному розпалі. Про те, яка буде осінь, можна судити по тому, яким буде день 1 серпня. Якщо в цей день мокро – до мокрої осені, сухо – до сухої. В народі говорять, що якщо в цей день немає дощу, то суха погода часто встановлюється на шість тижнів, а якщо дощ, то з перервами може продовжуватися такий же строк.

На першого Спаса (14.08) – проводи літа, ластівки і стрижні залишають свої гнізда і відлітають в теплі краї. Тому говорили: «Ластівки весну розпочинають, а осінь накликають». Бджоли перестають носити взяток – прийшла пора холодних рос і проводів літа.

На Степана-сіновала (15.08) – яка погода, такий вересень.

14 серпня починається двотижневий піст – Спасівка, Цього ж дня відзначають свято Маковія. Цього дня святять у церкві квіти, хліб, а також маківки. День 14 серпня вважається також днем хрещення Київської держави князем Володимиром.

На 19 серпня припадає свято Спаса (Преображення), одне з найзначіших і релігійних, і хліборобських свят. У цей день люди несуть святити до церкви дари природи: яблука, груші, овочі, мед, хліб, тощо. Святили квіти на свято Першої Пречистої, або його ще називають Успення Богородиці, котре святкується 28 серпня. Вважалося, що квіти мають після освячення лікувальну силу... 28.08

закінчується відліт ластівок, розпочинається молоде бабине літо. Якщо в ці дні з'явиться райдуга – до затяжної, теплої осені. В народі говорили: «Успення проводжай, а осінь зустрічай».

Якщо журавель відлетить до Успення, то на Покрова (14.10) буде морозно, а якщо ні, то мороз буде пізніше.

Вересень

Цей місяць називали «листопадом», «літопродавцем». Це пора цвітіння вереска – вічнозеленого низького чагарника, який часто зустрічається на Поліссі.

Починаючи з 5 вересня, настають перші заморозки. Іван-політний (11.09) гонить птахів в південні краї. Синиця просить осінь в гості, гуси зимоньку на хвості тягнуть, а журавлі на крилах тепло забирають – до ранньої зими.

Якщо на Семена-літопроводця (14.09) ясна погода – бабине літо буде тепле і вся осінь погожа, а поганою буде погода – до сухої осені.

На Пріснодіви Марії (21.09) – літо закінчується, осінь починається, початок дощів.

На Воздвиження (27.09) – «останній віз з поля рушив, пташки відлітають». Ведмідь залізає у лігво. «Осінь зимі назустріч рухається».

Жовтень

В народі говорять: «В жовтні з сонцем розпрощайся, ближче до печі підбирайся». Па Покрова (14.10) часто землю покриває сніг. Якщо ж він покриє землю на Сергія послушного (20.10), то за народною прикметою, через місяць треба чекати справжньої зими.

Жовтень відмічений не лише прислів'ями, але й різноманітними народними прикметами, які дозволяють передбачити, яка нас чекає зима, і що нас чекає весною.

Якщо 1.10 журавлі полетіли на південь, то через два тижні, звичайно, настають морози, а якщо ні – то зима буде пізня.

«На Покрова (14.10) до обіду – осінь, а після обіду – зима». До цього дня утеплювали будинки та стайні. «На Покрова напали хату без дров». Якщо журавлі відлетять до Покрова – до ранньої зими. Якщо в цей день подує північний вітер – до холодної зими, південний – до теплої, західний – до сніжної. При змінному вітрі і зимі бути непростій. Якщо ж до цього дня береза і дуб залишаються без листя – до теплої зими, а якщо ні, то до холодної. Якщо на Сергія-зимозого (20.10) випадає перший сніг – зима встановиться на Михайлів день (21.11). Грім у жовтні – на малосніжну, м'яку і коротку зиму.

Листопад

Погода в листопаді нестійка, а короткі сірі дні схожі один на одного. Для землероба настає пора відпочинку.

По нестійкій листопадовій погоді роблять прогноз на наступні димові місяці і на весну.

Якщо 4 листопада буде дощ, то скоро настане зима. Якщо 8.11 буде тепло – до вологої зими. І

Якщо на Якова (14.11) дороги розвезе болотом – не чекай морозів до початку грудня.

Якщо на Павла (19.11) випаде сніг – до снігової зими.

Якщо на Михайла (21.11) іній – чекай великих снігів, коли день почнеться туманом – відлизі бути.

Якщо на Антона (22.11) дерева покриються інеєм – до морозу, з'явиться туман

– до тепла.

Якщо на Григорія (30.11) хороша погода – до хорошої зими, погана погода – до поганої зими.

Грудень

Грудень завершує рік, розпочинає зиму, додає світла і холоду, його прозвали «студень». Така назва говорить сама за себе, але це не означає, що він найхолодніший місяць, хоча він буває і сніговим.

Найкоротший світловий день і найдовша ніч припадають на 22 або 23 числа – на день зимового сонцестояння. З цього часу день починає поступово збільшуватися, забираючи час уночі. «Сонце на літній шлях виїжджає», – говорили в народі.¹

З 5 грудня встановлюється хороший санний шлях. Якщо 12.12 лежить сніг – будуть заметілі до зимового Миколи (19.12), а якщо зійшла багряна зоря – чекай великих вітрів. З 17.12 часто настають сильні морози.

Якщо на Ганну зимову (22.12) світло – до ясного і морозяного дня 31 грудня, похмуро і на деревах іній – до похмурого і теплого новоріччя. З цього дня нерідко міцно встановлюється зима, і «Сонце на літо, а зима на мороз повертає».

Якщо на Агея (29.12) день буде із світлим інеєм – чекай завтра ясного дня. Якщо ж на Агея сніг до парканів щільно привалить – прикмета поганого літа.

Отже, завершилося річне коло. Крім цих прикмет наші предки дали нам хорошу пораду: «Календарним теплом не зігрієшся», «Працюй скоро – будуть хліба гори».

СИМВОЛ ДІВОЧОЇ КРАСИ І ЖІНОЧОЇ ЗРІЛОСТІ

Ось калина над рікою:
Віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою їй намистечко надів?
Червонясте, променисте –
Розцвітає, як вогні...
Дай хоч трішечки намиста,
Калинонько, і мені!

Кущ калини біля матеріної хати. Це не тільки окраса, а й глибокий символ, наш духовний світ, наша спадщина. Якщо троянди й виноград, за влучним висловом М. Рильського, символізують красиве і корисне, то кущ калини, увібравши обидві ознаки, предметнює й духовний потяг до своєї землі, свого берега, своїх традицій. Хіба не про це говорить народна поезія: калиновий міст, калинова сопілка, калиновий голос, калинова колиска.

Коли вродливий, зелено кучерявий травень, скупаний у білопінному шумовинні весняного цвіту, кінчає господарювати на землі й збирається передати естафету часу рум'яному червню, саме тоді рясно зацвітає одна з найулюбленіших рослин нашого та багатьох інших братніх слов'янських народів} – калина звичайна з родини жимолостевих. Це кущ заввишки 2–4 метри з густою кроною. Листки трилопатеві, велико-зубчасті, зі споду опущені. ^Калина, як прекрасна рослина, оспівана в багатьох піснях, опоетизована в різних легендах, переказах, стала в народних уявленнях багатогранно символічною. Адже саме про неї так задушевно-задумливо співається в українських піснях «Ой, у лузі, лузі, гей, калина стояла...», «Чи я в лузі не калина була...», «Ой, під калиною -» та багато інших.

А як відома вам, учні, проспівасмо:

Пісня «Ой, є в лузі калина...».

В пісні ви згадали про цвіт калини. На початку літа кущі рясно зацвітають, вкриваються безліччю ніжних, білих суцвіть і стоять собі серед свіжої зелені, наче молоді юні наречені в білосніжних сукнях і мереживних фатах. Недаремно наш безсмертний Кобзар Тарас Григорович Шевченко писав:

Зацвіла у лузі червона калина,
Ніби засміялась дівчина-дитина.

Завдяки рясному, чудовому буйноцвіттю калина стала в народі символом дівочої вроди, краси і чистоти. Її цвітом у минулому вельми охоче прикрашали себе наші дівчата. То ж в одній з народних пісень співається:

Червона калинонька
Віконце заступила.
Вийшла Наталка з хати
Та й стала дивувати,
Стала цвіт – калину ламати
Й до личенька прикладати.

Коли б славнозвісному фламандському майстрові пензля Рубенсу довелося писати картину «Флора» на Україні, то він, напевне, зобразив би її у вигляді русявої та карокої дівчини, рясно прикрашеної калиновим цвітом.

Калину широко використовували у весільних обрядах: плели гірлянди, прикрашали її буйноцвітними гілками світлиці та весільні столи, ставили її букети перед молодими, бажаючи цим вічної краси їх подружнього життя, міцного і

стійкого кохання. Коли випікали коровай, неодмінно прихорошували його вервечком калини. Калиновим цвітом оздоблювали весільне вільце молодої.) При цьому співали: !

Ой, у нас в селі

Нова новина:

Зацвіла й у лузі

Калина.

Не так у лузі,

Як на селі,

А в молодої та Мотрі

На столі.!

Коли вінок був готовий, переходили на іншу:

Ой, луговая калина,

Ой, лугом йшла-шуміла,

А з лугу прийшла – говорила:

Ой, чи дома, дома дружечки? –

Загадаю я їм ділечко:

Звийте та Мотрі вілечко!

Майже у всіх народів є улюблені рослини – символи. У капарців, скажімо, клен, у росіян – берізка, у японців – хризантема, а в нас – верба й калина. Улюбленою є калина і в наших побратимів-білорусів.

Мудро говорить народне прислів'я: «Без верби й калини нема України». З давніх-давен наш народ опоетизував цей кущ, оспівав у піснях. Хто не знає відомої козацької пісні часів Богдана Хмельницького «Розлилися круті бережечки», де калина символізує дух боротьби за національну незалежність від шляхетської Польщі.

Гей, у лузі червона калина,

Гей, гей похилилася:

Чогось наша славна Україна,

Гей, гей засмутилася.

А ми ж тую червону калину,

Гей, гей та піднімемо:

А ми свою славну Україну,

Гей, гей та розвеселимо!

Чи не тому так дбайливо охороняли й доглядали в народі калину. Наруга над нею вкривала людину ганьбою. Дітям, аби ті не нівечили цвіту, казали: не ламайте калину, бо накличете мороз. Справді, калина цвіте насамкінець весни, коли вже відходять заморозки.

При нагоді придивіться уважніше до суцвіття калини і ви помітите, що зовнішні квітки, розташовані по краю суцвіття, мають явно збільшені віночки, вони безплідні і відіграють роль лише приваблювача комах-запилувачів. А ось внутрішні квіточки у суцвітті дрібніші, малопомітні, зате виділяють чимало нектару. Саме з них розвиваються дуже гарні червоні плоди – кістянки. Їх досить часто в побуті неправильно називають ягодами калини. Під час плодоношення калина також виглядає надзвичайно красивою, гілки її суціль обвішані кетягами яскраво-коралових, наче вкритих черленим лаком плодів. Таке рясне і гарне плодоношення також не поминула поетична увага народу, тому калина стала ще й символом зрілої

жіночої краси та плодовитості. Так, дві фази розвитку калини – весняне цвітіння й осіннє плодоношення – стали об'єктивним символом, що відобразив розвиток від юної дівчини до зрілої жінки.

Плоди на гілках калини зберігаються взимку дуже довго. Якщо ж наламати гілок з плодами і підвісити їх у приміщенні, то вони залишаються свіжими всю зиму. Це зумовлено наявністю в них дубильних, пектинових і консервуючих речовин. У зв'язку з такою особливістю плодоносне гілля калини, увішане червоними плодами, стало ще й символом вічної пам'яті. Тому в давні часи калиною прикрашали похоронні церемонії, садили її на цвинтарях, на козацьких могилах. І /В народі рубінові плоди калини стали символом мужності людей, які віддали своє життя і свою кров у боротьбі з ворогами.

До того ж, вийнята із плодика сплюснена насінина калини за формою схожа на криваво-червоне, полум'яне серце. Існують легенди про сміливих дівчат, що заводили у непрохідні нетрі, прирікаючи на загибель татаро-монгольські загоони. Ці, сповнені сміливості і патріотизму, дівчата не побоялися смерті від шабель ворогів заради благородної мети – врятування рідних осель від ворожої навали. Легенди твердять, що саме з крові цих самовідданих дочок народу зросли калинові кущі. Від осені і через усю довгу зиму яскравіють на їх гілках червоні плоди, наче краплини крові цих дівчат, як нагадування про велич подвигу в ім'я рідної землі та народу. Композитор Леся Дичко назвала свій музичний твір про героїчне минуле українського народу «Червона калина»,

Калина продовжує бути символом героїчної боротьби з лихими ворогами і в народних піснях періоду Великої Вітчизняної війни. Похилилася на воду червона калина,

Виглядає із походу мати свого сина,
А той син у злого німця кулею влучає,
Ще ж і клятого чужинця скрізь перемагає...

Разом з тим у багатьох народних піснях калина стає ідеалом рідного краю:

На калині мене мати колихала,
Щастя, долі в чистім полі виглядала,
Ой, калинонько червона, нахилися,
Від землі ти сили, соку наберися.

В одній із легенд в калину перетворюється нерідна дочка, убита мачухою, в другій – кохана молодого козака. Втекла вона із своїм козаком, але ніде не змогла обвінчатися. От і став козак в полі терном, а дівчина – калиною.

«Вийшла синова мати того терну рвати.

Дівчинина мати – калини ламати:

«Це ж не тереночок, це ж мій синочок»,

«Це ж не калина, це ж моя дитина».

При долині кущ калини

Нахилився до води.

Ти скажи, скажи, калино,

Як попала ти сюди.

Якось ранньою весною

Хлопець бравий прискакав.

Милувався довго мною

І мене з собою взяв.'

Він хотів мене, калину,
Посадить в своїм саду.
Кинув мене в полі.
Думав, що я пропаду.
Я за землю ухопилась,
Стала на ноги свої,
І навіки поселилась
Де вода і солов'ї.
Я тепер не пропаду.
Наді мною сонце світить,
І надалі так цвіту.

Так що ж то за рослина, ця пісенна калина? Наукова назва роду походить від латинського слова, що означає в'язати, або плести. Зумовлено це тим, що молоді гілки калини придатні для виплітання кошиків, а також тим, що з квітучих та плодоносних гілок плели гірлянди, вінки. У цілому рід калини налічує близько двох сотень видів, серед яких є не лише листопадні, але й вічнозелені, кущі.

Калина звичайна зростає в лісах, серед чагарників, по берегах річок, струмків, на луках, схилах майже по всій республіці та широко культивується в садах, папках, скверах, на присадибних ділянках. у придорожніх насадженнях, на цвинтарях тощо. Особливо привабливі декоративні її форми, зокрема така, як бульденеж, або снігова куля, з великими, кулястими, до 10 сантиметрів у діаметрі суцвіттями. На жаль, ця декоративна форма безплідна.

Взагалі, варто більш широко культивувати калину, як чудову пісенно-поетичну та гарну декоративну рослину. Адже впрошувати її не складно. Вона легко розмножується насінням, живцями, відводками. Рясна зелень, щедра цвітіння і плодоношення, гарне осіннє забарвлення, зимове палахкотіння червоних кетягів на фоні срібносяйного снігу – все це принесе вам чимало радості у всі пори року. Калина цінна і цікава не лише як естетично-символічна рослина. Вона має ще й хороші цілющі властивості і використовується в офіційній та народній медицині. Лікарською сировиною служать кора, квіти, стиглі плоди, з плодів калини виготовляють смачні й корисні киселі, начинку для пиріжків. Особливо цінується високоякісне желе, виготовлене з плодів калини, а Ще – мармелади, пастила. У деяких місцевостях з плодів калини випікають особливі хлібці – калиновики, які вельми оригінальні на смак.

Ось яка вона, символічно-пісенна та всебічно корисна калина, улюблена рослина українського народу.

(Урок доцільно проводити бесідою, підготувати вірші і пісні про калину, можна запросити бабусь, які б розповіли про деякі обряди з калиною, принести вишивки з калиною, а блузки можна одягнути, можна використати записи пісень).

«КАЛИНА ТАК ХИЗУЄТЬСЯ КРАСОЮ...»

Перед світлицею – високий гіллястий кущ. З нього звисають червоні кетяги. А навколо ведуть хоровод найменші – дівчата в сорочках, на яких вишиті калинові грона, приспівуючи: «Калина, калина, чубарики, чубчики, калина...».

Лине мелодія, на тлі якої стиха звучать голоси учнів і ведучої.

Ведуча: Майже у всіх народів є рослини-символи. У канадців клен, росіян – берізка, а в нас – верба і калина. Правду каже прислів'я: без верби й калини нема України. І справді – калина й Україна – нероздільні, Калина полюбила українську землю, що має найбільш сприятливі умови для росту цієї рослини, а людність України шанує її за пишну вроду й цілющі властивості. Нема, мабуть, такого села на Україні, де б за тином чи біля колодязя, в лузі чи на березі водойми не росла, не квітла вона рясним цвітом навесні та не рум'яніла червоними ягодами аж до зими. Про своє шанобливе ставлення до цієї рослини свідчить хоча б той факт, що на Україні понад 100 населених пунктів названі словом «калина» або похідним від нього. Був такий звичай – при переході в новозбудовану хату новосели обов'язково висаджували кущ калини під покутнім вікном.

Зринає пісня «Калина»:

При долині кущ калини Нахилився до води,
Ти скажи, скажи, калино,
Як попала ти сюди?..

— А звідки пішла назва калина?

Казкарка: Було це дуже давно, коли в одному селі жила привітна і чарівна дівчина. Звали її Калинкою. Люди любили її за щире і дооре серце. Навесні Калина, як завжди, пішла в ліс. Довгий шлях пролягав до нього. Дай, думає, посаджу вздовж шляху якісь рослини. Виконала в гущавині лісу тонюсіньке стебельце. Щоб воно прийнялось, Калина аж від своєї хати носила воду з криниці та поливала, і почав розростатися великий кущ. Іде якомсь шляхом подорожній, стомився та й сів перепочити під кущем. Усміхнувся: спасибі тим роботящим рукам, що кущ посадили. Тут весь кущ, ніби від сну стрепенувся. Гульк, і враз кущ укрився білим-білим цвітом. Дивиться перехожий, що ж воно буде далі? Осипався цвіт, замість нього – ягоди червоні, як намистинки, виблискують. І дивно – в кожній ягідці заховане зернятко, схоже на маленьке серце. Прийшла Калинка до свого улюбленого куща і здивувалась зерняткам. Кущ нахилиється до неї і шепоче: «Це на згадку про твоє добре серце. А щоб люди тебе пам'ятали, подаруй мені своє ім'я, Калинко».

Встає казкарка, звучить музика на пісню «Не рубай калину».

— Та налетіли чорні круки на отчий край. Щоб врятувати від них рідні оселі, Калинка завела їх у непрохідні місця і там загинула від шаблі ворога. Саме з крові дочок українського народу зросли калинові кущі, а насінини ягід – то їхні полум'яні серця. Або ще одна легенда.

Було це дуже дано, коли на нашу землю хто тільки не нападав. Ось налетіли одного разу турки, а з ними греків чимало. Розлетілась тоді чутка, що головного їхнього воеводу-грека поранено отруєною стрілою. Тому, хто його вилікує, обіцяли таку нагороду, яку сам забажає. Але ніхто не міг його вилікувати. Тоді прийшла в табір дівчина в убогій одежі, але дуже красива і горда. Звалася вона Пелагія. Вона пообіцяла вилікувати грека, але взамін він мусить поклястися, що більше не прийде на нашу землю. Так і сталося. Грек забрав Пелагію у Грецію, і стала вона там царицею трав – називалась панацея. У Пелагії була сестра Калина. Прощаючись із

сестрою, Пелагія сказала: «Твоїм ім'ям, сестро, назву оцю рослину, яку найбільше люблю, бо росте вона в наймальовничіших куточках, над чистими струмками, в тихих гаях. Коли цвіте вона то найспівучіший птах соловей прославляє її красу, а восени на ній горять дивні кетяги ягід, налитих ніби самою кров'ю щедрої нашої землі, і ті ягоди повертають здоров'я людині. Буде вона зватися Калина».

Ведуча: Не злічити легенд, переказів, пісень, інших творів про калину, створених народом, втіливши в ній, насамперед, образ вродливої, щедрої душею і вірної серцем дівчини-українки.

Дві фази розвитку калини – весняне цвітіння і осіннє плодоношення – стали об'єднаним символом, що відобразив процес становлення юної дівчини до зрілої жінки.

Пісня «Он, піду я на долину».

Ведуча: Червона калина асоціюється також, як символ отчого краю, усієї України. Коли козак вирушав на чужину, мати напувала його калиновим чаєм та давала йому на дорогу хліб з калиною, а наречена прикріплювала до коня гілочку, що потім постійно символізувала для нього домівку, матір і кохану. Часто на могилах садили червону калину, як символ безсмертя.

Вітер буйний

Приніс з калини цвіток білий,

І виріс серед могили з нього

Замість хреста кущик калини. .

Ведуча II: Кетяги калини – це символ краси, здоров'я, символ України, своєї рідної землі.

Вишита колоссям і калиною,
Вигойдана співом солов'я,
Зветься веселково Україною,
Нене зачарована моя.
Вишиту колоссям і калиною,
• Виборену кров'ю і вогнем,
Називав гордої Україною І ніхто нам цим не дорікне.
Сонце гріє, вітер віє,
З поля на долину,
Над водою гне з вербою Червону калину.
На калині одиноке Гніздечко гойдає,
А де дівся соловейко?
Не питай, не знаю.
Пісня «Гей, у лузі червона калина».

Ведуча І: – Тим, що калина дуже шанується у народі, вона завдячує і своїм цілющим властивостям. Люди споконвіку використовували її від усяких недуг. Свіжі ягоди з медом та водою вживали при кашлі, серцевих захворюваннях, для регулювання травлення, тиску крові. Дівчата соком калини очищали обличчя, щоб рум'янилось, а квітами прикрашали коси.

Ведуча ІІ: З калини готують варення, повидло, компоти, начинку для цукерок, приправи для м'ясних страв. Калина – пізньо-весняний медонос та фарбувальна, речовина.

Ведуча І: Ось така вона, наша вічна супутниця, всебічно корисна і символічно пісенна, в кожній квітці і ягоді якої – давнина і дивина. Упродовж віків вона супроводжувала історію нашого народу. Калина й Україна – невіддільні настільки, що не мислиться собі одна без одної.

Ведуча ІІ: Кущ калини біля маминої хати – це не тільки окраса, а й глибокий символ, наш духовний світ, наша спадщина. Як що троянди й виноград, за влучним висловом Максима Рильського, символізують красиве і корисне, то кущ калини, увібравши обидві ознаки, опредметнює й духовний потяг до своєї землі, свого берега, своїх традицій. Хіба не говорить про це народна поезія: калиновий міст, калинова сопілка, калиновий голос, калинова колиска.

Ведуча І: Тому, хто не посадив на подвір'ї калини, кому вона всохла від байдужості, а ще гірше, коли вона викорчувана – ні йому, ні його дітям ніколи не почути найчистішої, найніжнішої, найбентежнішої у світі пісні. Її може народжувати лише сопілка з маминої калини.

Пісня «Не рубай калини».

Вірші: Л. Українка «Калина».

І. Драч «Калинова балада».

«ВЛІТКУ І ВЗИМКУ ВБРАННЯ ОДНЕ»

За будь-якої пори року ялинки милують зір густою темною зеленою барвою. Можливо, саме цією неповторною барвою, що серед зими милує та звеселяє зір, і уставилося дерево в народі. Воно стало супутником Новорічного свята, яке завжди очікуємо з новими надіями та сподіваннями. Чи є щось заманливіше і звабливіше для дітлахів, як новорічна ялинка. Про цю врочисту подію і в загадках мовиться:

Влітку і взимку вбрання одне,
Та кличуть діти завжди мене.
Щоб я на свято до них прийшла,
Цяцьок багато їм принесла.
І літом, і зимою одне вбрання у нас,
А можна нас побачить, як рік почався в вас.

Темно-зелена красуня й біля людських осель росте. Існував звичай і на цвинтарях її висаджувати. Узимку, коли всі дерева в саду голі, а навколо білі сніги, ялина й справді звеселяє обійстя, нагадуючи про весняні дні пишного квітування.

А звичай зустрічати Новий рік ялинкою в Росії існує з 1700 року. Свято є свято, радість новорічна радістю, але триває вона лише кілька днів. І чи завжди ми замислюємося над тим, зрубуючи з такої нагоди молоді деревця, що 1,5-2-метрової висоти ялина досягає тільки за 10-15 років. Прикро, злочинно, коли молоді деревця виробують самовільно.

На пам'ять навертається знайомий повчальний вірш Олександра Олеся «Ялинка».

Раз я взувся в чобітки,
Одягнувся в кожушинку,
Сам запрягся в саночки
І поїхав по ялинку.
Ледве я зрубати встиг,
Ледве став ялинку брати,
А на мене зайчик – плиг.
Став ялинку віднімати.
Я сюди, а він туди...
— Не віддам, – кричить, – нізащо!
Ти ялинку посади,
А тоді рубай, ледащо!
Не пущу, і не проси!
І цяцьками можна гратись.
Порубаєте ліси –
Ніде буде і сховатись.